

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԳՈՐԻՍԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝ Ապրումակցման ձևավորումը հայոց լեզու և գրականության
առարկայի դասաժամերին

ԱՌԱՐԿԱ՝ Հայոց լեզու և գրականություն

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ Գայանե Հայրապետյան

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ՝ Հարթաշենի միջնակարգ դպրոց

Աշխատանքը թույլատրված է պաշտպանության

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳԻՏ. ՂԵԿԱՎԱՐ՝ Մոնա Ալավերդյան

Գորիս 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
1. Ընդհանուր գաղափար ապրումակցման մասին	4
2. Գեղարվեստական գրականության մեջ զետեղված հերոսների նկատմամբ ապրումակցման ստաջացումը ավագ դպրոցականի մեջ	9
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	11
Օգտագործված գրականության ցանկ	11

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի արդիականությունը Փոփոխվող աշխարհին զուգընթաց փոխվում է նաև մարդը, փոխվում են նրա զգացմունքները, հույզերը: Յուրաքանչյուր մարդ, ստեղծելով իր աշխարհը, փակվելով դրա մեջ, երկրորդ պլան է մղում մարդկային շփումը: Հենց այս պատճառով էլ հասկանալու համար մարդկային հույզերը մենք ապրումակցում ենք նրանց: Հույզեր, որոնք դրդում են քայլի:

Ավագ դպրոցականը գրականության ժամերին հաճախ է բախվում մարդկային տարբեր հույզերի, որոշ հերոսների հանդեպ զգում է համակրանք, որոշների հանդեպ՝ հակակրանք և հաճախ ապրումակցում այն հերոսներին, որոնց համակրում է: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գրական երկերի ընթացման շնորհիվ անձը կարողանում է ապրումակցել ոչ միայն տվյալ երկի, այլև իրական կյանքի ժամանակի հերոսին՝ ապա ստացվում է, որ նա հնարավորություն է ունենում նույնացվելու որոշակի արժեքանության՝ ունենալով որակական զարգացումներ: Հետևաբար ապրումակցման հմտությունների զարգացումը հայ գրականության դասերին ոչ միայն միտված է գրական երկի ամբողջական ընկալմանը, այլև օբյեկտիվ իրականության մեջ ապրումակցման վրա հիմնված հարաբերությունների սերմանմանը: Ահա երկպլան այս իրողությամբ էլ պայմանավորված է հետազոտության թեմայի **արդիականությունը**:

Աշխատանքի նպատակն է բացահայտել ավագ դպրոցականի ապրումակցման հնարավորությունները գեղարվեստական գրականության մեջ զետեղված հերոսների նկատմամբ:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

1. ուսումնասիրել ապրումակցումը՝ տեսակները, կառուցվածքը,
2. բացահայտել ավագ դպրոցականի ապրումակցման առաջացման եղանակը,
3. ցույց տալ ավագ դպրոցականի ապրումակցման հնարավորությունների զարգացումը հայ գրականության դասաժամերին :

Հետազոտության օբյեկտը ավագ դպրոցականի մեջ ապրումակցման հմտությունների զարգացման գործընթացն է:

Հետազոտության օբյեկտը ավագ դպրոցականի մեջ «Հայ գրականություն» առարկայի դասագրքերում զետեղված հերոսների նկատմամբ առաջացած ապրումակցման համակարգն է:

Հետազոտության մեջ կիրառվել են ավագ դպրոցականի վարքի, զգացմունքների դիտարկման ու վերլուծության **մեթոդները**:

1. Ընդհանուր գաղափար ապրումակցման մասին

Ներկայումս հոգեբանության մեջ չկա ապրումակցման մասին բոլորի կողմից ընդունելի տեսակետ. հետազոտողների շրջանում հասկացության մեկնաբանությունների հարցում կան էական տարբերություններ: Հետևաբար անհրաժեշտ է որոշել ապրումակցման էությունը՝ նկարագրելով դրա կառուցվածքը և ձևավորման մեխանիզմները: Բացատրական բառարաններում տրվում է ապրումակցման հետևյալ սահմանումը՝ *մարդու սեփական զգացմունքների մտավոր նույնացումը մեկ այլ մարդու զգացմունքների և մտքերի հետ*:

Ավանդաբար ապրումակցման հայեցակարգի հետ կապված խնդիրները եղել են փիլիսոփայական առարկաների՝ էթիկայի և գեղագիտության ուսումնասիրության առարկա:

«Էմպաթիա» տերմինը, որ գերմաներեն «Einfuhlung» բառից է առաջացել, նշանակում է «զգալ դեպի...»: Դա գեղագիտության մեջ նկարագրում էր արվեստի գործերը, բնության առարկաները հասկանալու գործընթացը, դիտորդի կողմից դիտարկվող օբյեկտի հետ նույնանալու միտումը, որը նպաստում է գեղեցիկը զգալու: Գեղագիտության բնագավառում ապրումակցում տերմինը մոտ էր ապրումակցման՝ Ա. Սմիթի, Գ. Սպենսերի, Ա. Շոպենհաուերի, Մ. Շելլերի հայեցակարգին, որով այն

մեկնաբանվում էր որպես *փոխըմբռնումն, արձագանքում և հուզական մեղսակցություն:*

Հոգեբանական գրականության մեջ «ապրումակցում» հասկացությունը տարածվել է XX դարի 50-ականների սկզբին: Տերմինի բուն իմաստը բառացի էր. նշանակում էր *զգալու գործընթաց*, այսինքն՝ հույզերի ներթափանցում ուրիշի վիճակի մեջ: Ապրումակցման զուտ հուզական հասկացությունները ներկայումս քիչ են: Այս հասկացությունները ապրումակցումը մեկնաբանում են որպես այլ անձի ընկալվող հուզական վիճակի անուղղակի պատասխան: Միննույն ժամանակ, որոշ հեղինակներ նշում են, որ հնարավոր են հակադրվող ապրումակցման դեպքեր, որոնց դեպքում դիտորդի հույզերն ու դիտարկված զգացմունքները այլ բնույթ են կրում: Օրինակ՝ բավարարվածությունը, որի պատճառը կարող է լինել ուրիշի տառապանքը, նույնպես ապրումակցման երևույթ է:

Մեկ այլ խումբ հետազոտողներ կարևորում են ապրումակցման իմացական ընկալումը, ինչը հակասում է հուզական վերը քննարկված մոտեցմանը: Նրանք ապրումակցում են՝ որոշելու մեկ այլ մարդու հասկանալ ցանկանալը վարքագծի մեկնաբանման իմաստով:

Ժամանակակից հետազոտողներն էլ *ապրումակցումը* բնորոշելու համար առավել հաճախ համատեղում են ճանաչողական և աֆեկտիվ կողմերը:

Ապրումակցման տեսակները: Դեամոնդը, հիմնականում ուսումնասիրելով մարդկանց՝ միմյանց ընկալելու, ուրիշի դերը ստանձնելու, նրա մտքերը, զգացմունքները, գործողությունները հասկանալու, որոշակի իրավիճակում պատասխաններ կանխատեսելու ունակությունը, կոչվում է կանխատեսող ապրումակցում:

Գավրիլովան առանձնացնում է ապրումակցման երկու տեսակ՝ կարեկցություն և ապրումակցում: Ապրումակցումը սուբյեկտի զգացած այն նույն զգացմունքներն են, որոնք նա զգում է նրա հետ նույնականացման միջոցով, իսկ կարեկցանքը՝ մեկ այլ, տարբեր զգացմունքների զգացողություն է դեպի սուբյեկտը: Երեխան կարող է

կարեկցել ծեր մարդուն, նրա հանդեպ խղճահարություն զգալ, չնայած որ նրա զգացածն ուղղակիորեն մոտ չեն ծերուկին: Կարեկցանքի ժամանակ սուբյեկտը ապրում է զգացմունքները առանց իր հետ հարաբերելու, իսկ ապրումակցման ժամանակ սուբյեկտը ապրում զգացմունքները իր հետ հարաբերելով, քանի որ դրանք տեղի են ունեցել սուբյեկտի հետ անցյալում, կամ եթե դրանք ասոցացվում են իր համար հնարավոր ակնկալիքով մոտ ապագայում:

Պ. Պոնոմարևան առաջարկում է դիտարկել կարճաժամկետ և երկարաժամկետ ապրումակցում: Կարճաժամկետը՝ նախատեսված է հաղորդակցության մեջ մարդկանց հետ սահմանափակ շփման համար, որի ընթացքում անձը ստանձնում է ուրիշի դիրքը: Երկարատև ապրումակցումը երկար է տևում և պահանջում է ավելի սերտ շփում մարդու հետ: Հնարավոր է տարբերակել ցանկալի և տհաճ ապրումակցում: Այս դեպքում վերջինս իրեն դրսևորում է որպես ուրախություն, երբ մյուսը լավը չէ: Վիլտոգենը ներկայացնում է ապրումակցման զայրույթի հայեցակարգը՝ հուզական վիճակ, որի ընթացքում դիտարկվում է տուժողի հուզական արձագանքը, երբ տուժողը զայրացած է ագրեսորի վրա: Որոշ հետազոտողներ առանձնացնում են իրավիճակային ապրումակցում (դրա դրսևորումը կախված է իրավիճակից) և պայմանական ապրումակցում (կարեկցանքի առանձնահատկություն, որն իրեն դրսևորում է իրավիճակների լայն տեսականիով):

Ապրումակցում կառուցվածքը: Սկզբնապես ապրումակցումը մեկնաբանվում էր բացառապես որպես հուզական գործընթաց և, հետևաբար, պարունակում էր ընդամենը մեկ բաղադրիչ՝ աֆեկտիվ: Այս դեպքում ապրումակցումը հուզական ապրում է՝ ի պատասխան այլ մարդու հուզական վիճակին: Հարկ է նշել, չնայած Ն. Էյզենբերգը որպես ապրումակցման նկատառում շեշտը դնում է բացառապես աֆեկտի բաղադրիչի վրա, նա նաև խոսում է ապրումակցման արձագանքի մեջ ճանաչողական գործընթացների դերի մասին: Բայց բացի դրանից, եթե դիտորդը տեսնում է մեկ այլ մարդու մի իրավիճակում, որը, ամենայն հավանականությամբ, կարող է տխրություն առաջացնել (օրինակ՝ սիրելիի մահը), նա պետք է նաև

տխարություն զգա, նույնիսկ եթե մյուս անձը դա բացահայտ չի դրսևորում: Այդ դեպքում գնահատվում է այս իրավիճակի հնարավոր ազդեցության մասին տեղեկատվությունը կամ մտավոր փորձի ինքներդ ձեզ ուրիշի տեղը դնելը, և դա է առաջացնում ապրումակցում:

Այսպիսով, ապրումակցումը կարող է լինել համեմատաբար ինքնաբերաբար (չնայած այն պետք է ներառի գոնե «ես-ի և մյուսի» տարբերակումը) կամ հիմնված լինի մեկ այլ անձի հուզական վիճակին վերաբերող տեղեկատվության մշակման ճանաչողական գործընթացների վրա:

Մյուս հետազոտողները առանձնացնում են ապրումակցման ճանաչողական բաղադրիչը: Այս բաղադրիչի սահմանումը կարող է ներառել մեկ այլ դերի ընդունում, վարքի մեկնաբանություն, հուզական վիճակի նույնականացում: Առաջիններից մեկը, որ իր մոդելի մեջ համատեղեց ճանաչողական և հուզիչ բաղադրիչները, Ն.Ֆեշակն էր: Նրա կարծիքով ճանաչողական բաղադրիչն է, որ նախադրյալ է ապրումակցման առաջացման համար: Այլ կերպ ասած՝ մեկ այլ անձի հույզերը ճանաչելու և ուրիշի տեսակետը ընդունելու ունակությունը ապրումակցման անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է: Ի տարբերություն այլ հետազոտողների տեսությունների մեծամասնության, նրա տեսությունը երոսբաղադրիչ է: Ճանաչողական մակարդակում, ապրումակցումը կախված է ուրիշների հուզական վիճակները հայտնաբերելու ունակությունից: Մարդը պետք է կարողանա տարբերակել այս հուզական վիճակները, մեկ վիճակը առանձնացնել մյուսից:

Երկրորդ ճանաչողական գործոնը, որից կախված է ապրումակցումը, ուրիշի դերը ստանձնելու ունակությունն է, ինչը արտացոլում է ճանաչողական կարողությունների զարգացման ավելի բարձր մակարդակ: Ն.Ֆեշակը այս գործոնը սահմանում է որպես իրավիճակ տեսնելու ունակություն:

Զգացմունքային արձագանքը երրորդ բաղադրիչն է, այսինքն՝ զգալ նույն զգացմունքները, որքան մյուս անձը: Ավելին, հեղինակը կարծում է, որ բոլոր երեք բաղադրիչները պետք է ներկա լինեն ապրումակցման ժամանակ: Այսպիսով,

Ն.Ֆեշակը ապրումակցման ճանաչողական կողմը բաժանում է ևս երկու բաղադրիչի, իսկ մյուս հետազոտողները սահմանափակվում են միայն դերի ընդունմամբ: Ավելի ուշ այլ հեղինակներ առաջարկեցին իրենց բազմակողմանի մոտեցումները ապրումակցման քննարկման վերաբերյալ:

Համեմատաբար վերջերս և հիմնականում հետխորհրդային հոգեբանության մեջ երևում է, որ ապրումակցումը դիտարկվում է որպես համակարգային կազմավորում, որն իր մեջ ներառում է աֆեկտիվ, ճանաչողական և գաղափարական (արդյունավետ) բաղադրիչներ: Օրինակ՝ Լ.Պ.Ստրելկովան կարծում է, որ ապրումակցման ամբողջ գործընթացը եռակցման շղթա է՝ կարեկցանք, ապրումակցում և ներքին օգնություն, ինչը կարող է իսկական օգնության հանգեցնել: Ապրումակցումը, որը հիմնված է նույնականացման վրա, հուզական պատասխան է ուրիշի զգացողություններին: Ապրումակցման դրսևորումը ներառում է ճանաչողական կողմնորոշում մի իրավիճակում, որն էլ իր հերթին ակտուալացնում է տարբեր տեսակի օգնության ձևերը՝ նախ ներքին, իսկ հետո որոշակի պայմաններում՝ նաև արտաքին:

Վիզուվակայան առաջարկում է ապրումակցումը համարել որպես ամբողջական երևույթ, որում կարելի է առանձնացնել փոխազդեցության երեք բաղադրիչ՝ ճանաչողական (մտավոր գործողություններ, առարկայի կամ մեկ այլ անձի մասին մտացածին գիտելիքներ), աֆեկտիվ (հուզական ռեակցիաներ օբյեկտի կամ դեմքի վրա, հույզեր, զգացմունքներ), կոնստրուկտիվ (շարժիչային ռեակցիաներ, անձի վարքային մտադրություն անձի կամ օբյեկտի հետ կապված հարաբերություններ, գործողություններ): Նա նշում է, որ ապրումակցումը կարող է զարգանալ ինչպես հակասոցիալական վարքագծի, այնպես էլ դատախրավական վարքի ուղղությամբ: Ապրումակցման գործընթացի օղակներն ուրիշի ընկալումը, կարեկցանքը, համակրանքը, ներքին օգնությունը և իրական օգնությունն են: Գործընթացի յուրաքանչյուր բաղադրիչների ինքնավար գործառույթը (ճանաչողական, աֆեկտիվ, գաղափարական) կամ դրանց համադրությունը տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ

դրանցից մեկը գերակշռում է: Յուրաքանչյուր նախորդ հղումը որոշում է հաջորդի աշխատանքը:

Մ. Ա. Պոնոմարևան ապրումակցումը համարում է համակարգային կազմավորում, որը ներառում է ճանաչողական (ապրումակցում, որը փորձառվում է առարկայի կողմից այլ անձի մոտ), կոնվիտատիվ (ակտիվ օգնություն օբյեկտի ապրումակցմանը) բաղադրիչներին:

Այսպիսով, լիարժեք ապրումակցման գործընթացը ներառում է կարեկցանք, ապրումակցում և աջակցություն:

2. Գեղարվեստական գրականության մեջ զետեղված հերոսների նկատմամբ ապրումակցման առաջացումը ավագ դպրոցականի մեջ

Գեղարվեստական գրականության մեջ մենք հանդիպում ենք տարբեր հերոսների, որոնք լինում են ն՛ դրական, և՛ բացասական: Ստեղծագործության միտքը ճիշտ ընկալելու համար ավագ դպրոցականը պետք հասկանա բոլոր հերոսների հույզերը: Այս գործում մեզ օգնության է գալիս ապրումակցումը, որը անձի ընդունակությունն է հասկանալու մեկ այլ մարդու իրականությունը, նրա ապրումները, աշխարհայացքը և ապրումակցելու նրա հետ: Այլ կերպ ասած՝ էմպաթիան այն է, երբ անձը տալիս է իրեն հնարավորություն մեկ այլ մարդու կաշվի մեջ մտնելու ու զգալու այն, ինչ նա է զգում: Էմպաթիան անչափ կարևոր է ամեն տեսակի փոխհարաբերությունների համար՝ սիրային, ընտանեկան, ընկերական աշխատանքային, հարևանական և այլն:

Հարկ է նշել, որ մենք ֆիզիոլոգիապես ևս հակված ենք էմպաթիա դրսևորելու: Գիտնականները պարզել են, որ մեր ուղեղում կան այսպես կոչված «հայելանման նեյրոններ», որոնք օգնում են մեզ կրկնել դիմացինի գործողությունները, օրինակ՝ երբ ինչ-որ մեկը հորանջում է, մենք էլ ենք սկսում հորանջել: Նմանապես, երբ տեսնում

ենք, որ ինչ-որ մեկը տխուր է կամ լաց է լինում, դա մեզ անտարբեր չի թողնում, և մենք ևս տխրում ենք:

Ապրումակցումը հմտություն է, որը ցանկության դեպքում կարող է զարգացնել յուրաքանչյուր ոք: Ապրումակցում ցուցաբերելու համար մենք պետք է պատրաստ լինենք ժամանակավորապես դուրս գալու մեր իրականությունից և մտնելու ուրիշ իրականության մեջ:

Բերենք ապրումակցման օրինակ քննելով Ռաֆֆու «Սամվել» վեպը: Վեպի գլխավոր հերոսը Սամվելն է, որի միջոցով Րաֆֆին արտահայտում է իր գաղափարները: Սամվելը քաջ, հայրենասեր երիտասարդ է, սիրված ժողովրդի կողմից. «Խելագարի նման սիրում է թե՛ իր թագավորին և թե՛ հայրենիքը: Այդ սերը լրացնում է նրա մեջ փորձի և հմտության պակասությունը: Քաջ է և համարձակ: Սիրված է յուր հասարակությունից, և նրա ձայնին շատերը կհետևեն: Անկաշառելի է... Շատ սիրված էր ժողովրդից: Նրա քաղցր ու մեղմ բնավորությունը, նրա անսահման գուրն ու բարությունը թե՛ դեպի շինականը, թե՛ դեպի քաղաքացին նրա անձը պաշտելի էին կացուցանել: Նա չունեւ ուրիշ նախարարական տների մեծամիտ երիտասարդների ոչ անգթությունը, ոչ էլ արհամարհանքը, որոնց աչքում իրենց ազնվարյուն նժույզը, շունը, բազեն ավելի արժանավորություն ունեին, քան թե ռամիկը: Նա սպանում է դավաճան մորն ու ուրացող հորը, սիրած աղջկա առջև հարց է դնում, որի պատասխանը նրան ուրախացնում է: Սամվելը հայտնվել էր բարդ կացության մեջ: Նրա առջև կանգնած էին երկու մեծություն՝ ծնող և հայրենիք: Երկուսն էլ հարազատ էին և թանկ: Պետք էր ընտրություն կատարել»: Բայց Սամվելի կրթությունն ու դաստիարակությունը այնպիսի անձանց միջոցով էր կատարվել, որ նրան պատրաստել էին «անձնվեր որդի՝ նախ հայրենիքի, ապա նոր ծնողաց»: Այս լարված հոգեվիճակում էլ ծագում է ճակատագրական միտքը. «Մամիկոնյանը ծնում է դավաճաններ...: Մամիկոնյանը ծնում է և հերոսներ»: Սամվելը կատարում է հայրենիքի զինվորի իր պարտքը՝ մնալով ծնողասեր, որն ավելի է սրում նրա ողբերգությունը:

Աշակերտներին բարդ է ապրումակցել Սամվելին, քանի որ տվյալ հերոսը շատ բարդ իրավիճակում է գտնվում, սակայն այս վեպը ապրումակցման ամենահրաշալի դեպքն է: Աշակերտները փորձում են պատկերացնել ինչ էր զգում Սամվելը և հասկանալ, թե այդ այդ հույզերի ներքո ինչպես կվարվեին իրենք Սամվելի փոխարեն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ապրումակցման ունակությունների զարգացումը ավագ դպրոցականի մեջ բավական բարդ է, բայց միևնույն ժամանակ խիստ անհրաժեշտություն է ինչպես գեղարվեստական խնդիրների լուծման, այնպես էլ իրական կյանքում ապրումակցման վրա հիմնված հարաբերությունների ստեղծման համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Басова А. Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии / А. Г. Басова // Молодой ученый. 2012. №8. С. 254-256.
2. Копьев А. Ф. Взаимоотношение «Я» – «Другой» и его значение для практической психологии / А. Ф. Копьев // Московский психотерапевтический журнал. – 1999. – № 2. – С. 48–60.
3. Айзенк Х. Психологические теории тревожности //Тревога и тревожность: Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2001.- 256 с.
4. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности.-СПб.: Питер, 2001.- С. 214-218.
5. Клепач Ю.В. Психологическая природа и психокоррекция тревожности у старшеклассников: дис. ... канд. психол. наук. - Воронеж, 2002. - 230 с.

6. Ханин Ю.Л. Диагностика состояния тревоги и личностной тревожности у детей и подростков: Методы, рекомендации. — Вильнюс, 1988, 15с.